

ANDERS ÅSLUND:

Systemskifte i Sovjetunionen

Svensk Tidskrifts nya artikelserie "Efter Sovjetunionen" börjar med bidrag av Anders Åslund och Kristian Gerner.

Det gamla systemet har redan kollapsat i Sovjetunionen och Östeuropa. Det gäller att så snabbt som möjligt etablera ett nytt system, och det måste vara en fullödig marknadsekonomi. Den tredje vägens dagar är räknade, konstaterar Anders Åslund.

Den enda framkomliga vägen är liberalisering. Det finns varken behov eller plats för någon socialdemokrati i detta systemskifte. Alla dess idéer är antingen irrelevanta eller skadliga för denna känsliga process.

Professor Anders Åslund är chef för Östekonomiska Institutet vid Handelshögskolan i Stockholm.

I oktober 1989 slutade den icke-socialistiska polska regeringen att tala om ekonomisk reform, för den ville inte längre bevara någonting av den kommunistiska kommandoekonomin. Dess nya term löd systemskifte. I dag väntar vi bara på att Sovjetunionen skall ta detta avgörande steg. Just nu går utvecklingen i rasande takt.

I mars 1990 förespråkade president Michail Gorbatjov äntligen "en normal fullblodig marknad", utan några socialistiska attribut. Den 4 juni antogs en ny företagslag, som är klart marknadsorienterad. Den skall träda i kraft den 1 januari 1991 och till dess skall några tiotal nya lagar antas. I den nya företagslagen nämns inte branschministerier, plankommissionen eller andra typiska kommandoekonomiska institutioner. I stället talas det om företagets självständighet och frihet att ingå avtal. "Staten tillförsäkrar alla företag oberoende av egendomsform lika juridiska och ekonomiska villkor."

Den 20 juli uttalade sig premiärminister Nikolaj Ryzjkov klart och tydligt för "avstatligande och en utveckling av företagsamheten". En lag om näringsfrihet förbereds. I den känsliga prisfrågan klargjorde han: "övergång på sikt till priser som regleras av tillgång och efterfrågan är en oåterkallelig del av marknaden."

Vissa ideologiska motståndsfickor håller ännu ut. En är privat egendom. Egenomslagen som antogs i våras förbigår privat egendom, medan aktiebolag och självständiga kooperativ sanktioneras. I det programdokument som partikongressen i juli antog accepteras för första gången privat egendom om ock i begränsad och kryptisk form: "i egendomssystemet måste även privat förvärvsegendom inta

sin plats . . .". Samtidigt försäkras att det sovjetiska kommunistpartiet "motsätter sig total avnationalisering". Ännu skyr partiet det förbjudna ordet "privatisering", som förordas av snart sagt alla sovjetiska reformekonomerna.

Övergripande strategi saknas

En mer politisk fråga är hur övergången skall ske. Bisarrt nog har den sovjetiska regeringen ännu inte utarbetat en övergripande strategi för hur marknadsekonomin skall introduceras. Ungefär varannan månad presenteras ett nytt programdokument, som behandlar vissa element i detalj, medan de politiskt mest känsliga frågorna vanligen förbigås. Samtidigt pågår detaljarbete på totalt ett hundratal lagar, dekret och ukaser, varav åtskilliga redan antagits (förutom företagslagen, en egendomslag, en jordabalk, en arrendelag, en aktiebolagslag, diverse sociala lagar, som en pensionslag).

Trots att regeringen och dess reformkommission, ledd av vice premiärminister Leonid Abalkin, skall leda reformarbetet, utarbetas och antas lagar utan egentlig koordination. Det gamla systemet har redan rasat samman, men något sammanhängande nytt system kan knappast skapas på detta vis. Utan att veta hur den framtida marknadsekonomin skall se ut, har kommunistpartiet uttalat sig för att den skall introduceras stegvis.

Galbraiths verklighetsfrämmande idéer

Härvidlag har de sovjetiska kommunisterna stöd av deras gamla favorit bland amerikanska ekonomiprofessorer, John

Kenneth Galbraith vid Harvard. I början av juli manade Galbraith östeuropeiska regeringar att ta tid på sig att gå över till en marknadsekonomi och varnade av sociala skäl för en alltför radikal övergång. Därtill argumenterade Galbraith på sant socialdemokratiskt manér att det var irrelevant om industrin förblev statsägd (Financial Times 90-07-06).

Det bästa som kan sägas om Galbraiths idéer är att de är så orealistiska att de förhoppningsvis inte kan bli skadliga. Man

Bisarrt nog har den sovjetiska regeringen ännu inte utarbetat en övergripande strategi för hur marknadsekonomin skall introduceras.

drar sig till minnes att denne Galbraith efter ett besök i det djupt stagnanta Sovjetunionen 1984 skrev:

"That the Soviet economy has made great material progress in recent years . . . is evident both from the statistics . . . and from the general urban scene. . . One sees it in the appearance of solid well-being of the people on the streets, the close-to-murderous traffic, the incredible exfoliation of apartment houses, and the general aspect of restaurants, theaters, and shops. . . Partly, the Russian system succeeds because, in contrast with the Western industrial economies, it makes full use of its manpower . . ." (New Yorker 84-09-03).

Eftersom Galbraith aldrig förstod hur illa det stod till i Sovjetunionen är det inte konstigt att han inte vill ändra så mycket i dag, men det finns ingen anledning att bry sig om vad en så verklighetsfrämmande person har att säga.

Kommunismen har lett till förödelse

Ännu i dag har vi i väst svårt att föreställa oss i hur hög grad kommunismen förött våra grannländer. Levnadsstandarden i öst är som bekant utomordentligt låg, och vem har mage att komma dragandes med socialistiska sociala värden, när man betänker att spädbarnsdödligheten i delar av Centralasien är betydligt högre än i Indien.

Ännu i dag har vi i väst svårt att föreställa oss i hur hög grad kommunismen förött våra grannländer.

Ekonomi har en helt galen struktur p g a att en mängd uråldriga fabriker och maskiner ännu används. Inga företag har ju slagits ut, medan 4–8 procent av arbetsplatserna i ett västligt industriland försvinner genom konkurser varje år. Skadeverkningarna av den kommunistiska ekonomiska galenskapen har bara ackumulerats. En stor del av industrin producerar varor som ingen vill ha. En annan omfattande del tillverkar för en förvuxen krigsmakt. En tredje förorenar så ohyggligt, att den måste läggas ned illa kvickt. Dessutom försvinner alldeles för mycket i den ofattbart ineffektiva produktionen utan att någon konsument lyckliggörs. Därtill torde en tredjedel av Östeuropas industri komma att slås ut, när Comecons handelssystem kollapsar vid årsskiftet.

Å ena sidan innebär detta att en mycket stor del av näringslivet läggs ned vid ett systemskifte. Å andra sidan drabbas inte konsumenterna alls så hårt av ett systemskifte som statistiken ger intryck av. Den kommunistiska ekonomin har ju alltid

satt konsumenten sist. Äntligen kan folk använda sina pengar till att köpa de varor de vill ha och företagen tvingas att rätta sig efter konsumenternas önsksningar. Vidare försvinner mycket överrapportering av produktion och ersätts av underrapportering p g a vanlig skattesmitning. Av dessa och en rad andra orsaker är det uppenbart att levnadsstandarden i Polen inte alls sjunkit så mycket i år som statistiken indikerar (31 procent!).

Fyra teser för ekonomisk framgång

Först sedan systemskiftet skett kan en verklig förbättring äga rum. Det är lärdomen från det västtyska systemskiftet 1948. På denna grundval skulle jag vilja presentera fyra grundläggande teser för Sovjetunionens och Östeuropas ekonomiska framgång.

1. Så mycket som möjligt av systemskiftet bör ske i ett enda steg, vilket bör äga rum så snart som möjligt, helst den 1 januari 1991.
2. Statsmakten bör koncentrera sig på ett minimum av centrala funktioner.
3. En massiv privatisering bör äga rum samtidigt som systemskiftet.
4. Systemskiftet bör föregås av full demokratisering.

I hög grad överensstämmer dessa teser med dem som drivs av Leszek Balcerowicz och Vaclav Klaus, finansministrarna i Polen resp. Tjeckoslovakien. Typiskt nog är bägge dessa utpräglade liberaler i fyrtioårsåldern, medan marknadssocialisterna tenderar att vara över sextio. En skarp generationsklyfta har öppnats bland Östeuropas ekonomer.

Den sovjetiska ekonomin befinner sig i ett närmast fritt fall. Nationalinkomsten torde ha fallit med 4–5 procent förra året och torde falla med cirka 10 procent i år. Regeringen talar själv om ett fall om 10–15 procent nästa år. Den bittra sanningen är dessutom att det kan bli ännu värre så länge inget systemskifte sker. Att då förespråka en försiktig övergång, som den sovjetiska regeringen eller Galbraith, är antingen ansvarslöst eller oinformerat.

Tredje vägens dagar är räknade

Det gamla systemet har redan kollapsat och kan knappast återupprättas. Då gäller det att så snabbt som möjligt etablera ett nytt system, och det måste vara en fullödig marknadsekonomi. Den tredje vägens dagar är räknade. Situationen påminner om Västtyskland våren 1948 eller Polen sommaren 1981. Lönerna stiger okontrollerat och regeringen vågar inte höja priserna. Obalansen i ekonomin är total och byteshandel – som är långt mindre effektiv än kommandoekonomi – tar över. Snart sagt all väsentlig produktion faller i reella tal, inte minst i nyckelsektorer som oljeproduktionen och gods-transporter. Undra på att Sovjetunionen har svårt med sina utrikes betalningar.

När ett nytt system introduceras bör det vara så konsekvent som möjligt; det måste vara enkelt för att kunna fungera i en värld där kunskapen om en marknadsekonomi är ringa. Ett av de största problemen är att rätta till prisstrukturen utan att åka ut för hög inflation. Om exempelvis priserna avregleras, utan att penning- och finanssystemen reformeras, är en hög inflation ofrånkomlig. Likaså måste fria priser kontrolleras genom konkurrens,

vilket kräver både avmonopolisering och en liberalisering av utrikeshandeln. Så många som bara är möjligt av alla dessa avregleringar bör ske samtidigt. Penning- och finanspolitiken skall garantera företagen konkurrens om knappa pengar under lika och stabila villkor. Allteftersom den sovjetiska ekonomiska krisen förvärras, radikaliseras reformplanerna, men mycket återstår.

Gamla marknadssocialister både i öst och väst argumenterar alltjämt att de tidigare kommunistiska staterna bör behålla

Först sedan systemskiftet skett kan en verklig förbättring äga rum.

mer statlig inblandning än västliga stater. Av en rad skäl vill jag hävda motsatsen. I Östeuropa bör staten koncentrera sig på nattvaktarfunktionerna samt erbjuda ett elementärt socialt stöd för att underlätta systemskiftet. Om staten skall spela en viktig roll, krävs stora resurser, men den bittra sanningen är ju att kommunismen förött landets tillgångar. Redan av detta skäl bör östeuropéerna nöja sig med en offentlig sektor av ungefär sådana dimensioner som Sverige hade på 1930-talet. Välstånd måste skapas innan det kan fördelas.

Marknadsekonomisk kompetens saknas

Om centralmakten skall göra någonting, måste den ha tillgång till adekvat information, men kommunisterna och kommandoekonomin har ju förvrängt allt vad statistik heter. Det kommer att dröja länge innan vi ens har elementär kunskap om

vad som egentligen sker t o m i den polska ekonomin. Om centrala beslut bara kan baseras på gissningar bör de inte fattas. I dag vet vi inte ens om en eller två tredjedelar av Östeuropas industri måste läggas ned inom de närmaste två åren. Då finns det ingen grund för industripolitik eller statliga interventioner.

Dessutom saknar de gamla kommunistiska byråkraterna marknadsekonomisk kompetens. Även om de gör sitt bästa, kommer de med stor säkerhet att göra fel. Då är det bättre att de inte gör någonting som påverkar andra. Slutligen saknar den kommunistiska administrationen folkets förtroende. T o m i Polen är två tredjedelar av viceministrarna ännu gamla kommunister.

Den sovjetiska ekonomin befinner sig i ett närmast fritt fall.

Risk för latinamerikansk utveckling

Oavsett vilken uppfattning man har om statens roll i väst, borde det vara uppenbart att statens roll i öst måste bli mindre än den varit på åtskilliga decennier i väst. Att i detta läge exempelvis argumentera för en stark svensk statsmakt är både anakronistiskt och etnocentriskt. Om vi skall jämföra med Sverige, vore det, med hänsyn till relativ ekonomisk utveckling, mer relevant att ta mellankrigstiden som måttstock. Skulle staten tvärtom försöka gripa sig an fler frågor än den klarar av, som varit brukligt i Latinamerika, bör vi också förvänta oss en latinamerikansk utveckling med kroniska obalanser i både politik och ekonomi.

Om staten måste begränsa sig till dess

mest elementära funktioner, vilka endast staten kan klara av, kan den givetvis inte förlösa sin ringa kapacitet på att sköta företaget. Detta är ett skäl till att en snabb privatisering är av nöden.

En annan och viktigare orsak är att företagen måste få ägare som tar ansvar. I begränsad utsträckning kan statliga företag uppvisa hyfsad effektivitet i marknadsekonomier, men endast genom att imitera privata företag. I öst behöver en mångfald marknader och konkurrens skapas, innan det finns någon värd att imitera, och de statliga företagen måste rekonstrueras från grunden. Då måste företagen få oberoende och privata ägare som bryr sig om sina företag.

Systemskiftet blir plågsamt

Ett tredje skäl är att systemskiftet kommer att bli plågsamt. För att det skall bli lättare att acceptera, bör befolkningen kompenseras med kapital för vad de förlorar i inkomst. Östeuropa har en unik möjlighet att skapa en verklig ägardemokrati.

En stor brist i det polska systemskiftet har varit att privatiseringen försenats p g a politisk oenighet och tekniska komplikationer. Detta uppfattas som ett skäl till att utbudet inte visat så stor flexibilitet som regeringen hoppats. Enligt denna analys är det största problemet med det polska systemskiftet att det inte varit tillräckligt radikalt.

Bland de ledande sovjetiska reformekonomerna håller enighet på att växa fram om att en massiv utdelning av aktier är nödvändig. Bl a Oleg Bogomolov och Stanislav Shatalin stöder sådana tankar,

medan Leonid Abalkin alltjämt motsätter sig dem.

Den kanske viktigaste lärdomen från Polen under 1980-talet är att en kommunistisk regim inte förmår att genomföra ett systemskifte mot folkviljan. Först när premiärminister Tadeusz Mazowiecki kom till makten med ett starkt folkstöd kunde det nödvändiga systemskiftet genomföras. Det är irrelevant att åtskilliga kapitalistiska u-länder lyckats genomföra marknadsorienterade ekonomiska uppsving under auktoritära regimer — allt från Chile till Sydkorea och Taiwan. Poängen är att de f d kommunistiska staterna är handikappade av en totalitär struktur som inte tillåter marknadens och den fria företagsamhetens skapande spontanitet att spela som i jämförelsevis milda diktaturer med kapitalistiska strukturer.

Svagt sovjetiskt stöd för Gorbatsjov

Det räcker med att titta på några sovjetiska opinionssiffror för att inse att den nuvarande sovjetiska regeringen inte kan genomföra någon åtgärd som kräver folkets förtroende. Enligt en opinionsundersökning utförd i juni 1990 av Tatiana Zaslavskajas välrenommerade opinionsinstitut, var endast 18 procent nöjda med Gorbatsjov, och ynka 6 procent uttalade fullt förtroende för premiärminister Ryzjkov. Boris Jeltsin däremot stöddes av inte mindre än 85 procent av hela Sovjetunionens befolkning när han valdes till ryska rådsrepublikens president. Ironiskt nog åtnjuter både armén och KGB mer stöd än Gorbatsjov, Ryzjkov, regeringen eller kommunistpartiet.

Den sovjetiska sociologen Leonid

Gordon konstaterade vid öststatsforskarernas världskongress i Harrogate i England, att det inte längre är fråga om reform utan revolution. Den utmärkta sovjetiska statsvetaren Lilia Sjevtsova tillade, att Gorbatsjov kommer att gå till historien som en tragisk figur som ville reformera sitt land men blev ett hinder för en förändring, eftersom systemet inte kan reformeras.

Frågan är därför inte om kommunistpartiets och dess främsta potentater kommer att förlora makten utan när och hur. Gorbatsjovs närmaste rådgivare sonderade redan i början av juni möjligheterna att genomföra en rundabordskonferens som

En stor brist i det polska systemskiftet har varit att privatiseringen försenats p g av politisk oenighet och tekniska komplikationer.

först genomfördes i Polen och sedan i alla andra östeuropeiska länder förra året. Tanken är att en sann reformist — helst en framstående ickekommunistisk ekonom — skall bli premiärminister i en koalitionsregering och ta ansvaret för ekonomiska och inrikespolitiska reformer, medan Gorbatsjov skall stanna som president med ansvar för främst utrikespolitik och försvar. Ju tidigare en sådan lösning kommer till stånd desto bättre. Annars kan betydligt sinistrare scenarier aktualiseras.

Kapplöpning mellan centralmakten och ryska rådsrepubliken

I dag är emellertid frågan om unionen över huvud taget kommer att få utforma någon ekonomisk reform. Kombinationen av ofattbart ekonomiskt vanstyre i

Moskva under Gorbatsjovs tid och uppblomstrande nationalism har skapat en misstro mot centralmakten som svårligen kan brytas. Sedan Jeltsin valdes till president i ryska rådsrepubliken har en kapplöpning om ekonomisk reform inletts mellan centralmakten och ryska rådsrepubliken. Det finns inget skäl att tro att centralmakten skall vinna. Jeltsin har utnämnt en ung och radikal regering. Tre av hans centrala reformministrar är 32–33 år gamla, ambitiösa, välutbildade och förhållandevis oskadade av kommunismens förvirrade idéer.

Penning- och valutapolitiken bör bli ett avgörande slag. Om varje republik skapar en egen valuta, kommer Sovjetunionen i praktiken att upplösas, och det framstår som fullt möjligt. I dag fullgör rubeln knappast någon av en valutas funktioner, så det vore bättre för alla att etablera valutor i sådana regionala enheter där de kan accepteras och fungera. Valet för varje republik står inte mellan rubel och en egen valuta, utan en egen valuta eller ingen valuta alls. Eftersom Sovjetunionen inte är en marknadsekonomi, har det inte heller någon allunionell marknad som kan förstöras. Det är således möjligt att det är mest rationellt att introducera en valuta i varje republik. I så fall får systemskiftet ske på republiknivå i stället för på unionsnivå.

Liberalisering enda framkomliga vägen

Som synes bygger hela detta resonemang på grundläggande liberala principer. Det finns varken behov av eller plats för någon socialdemokrati i detta systemskifte. Socialdemokratins alla idéer är antingen irrelevanta eller skadliga för denna känsliga process, om vi bortser från utpräglat liberala inslag som en flexibel arbetsmarknad.

Detta innebär inte någon förutsägelse om att liberaliseringen kommer att lyckas, endast att det är den enda framkomliga vägen. Sedan järnridån fallit har en djup fattigdomsklyfta efterträtt den i Europas mitt. Västeuropa måste i allas intresse ge den östra halvan av Europa massivt bistånd, men i marknadskonforma former. Annars hotar latinamerikanisering i vårt närområde.

Professor Alexander Tsipko, som till början av 1990 arbetade i den ideologiska avdelningen i det sovjetiska kommunistpartiets centralkommitté, ställde i Harrogate frågan, varför socialdemokratiseeringen av Östeuropa misslyckats. Han svarade själv, att socialdemokratin blomstrat tack vare å ena sidan skräck för den totalitära kommunismen och å andra sidan att den kunnat mjölka välstånd från den feta kon realt existerande kapitalism.